

Sanna Lipkin, Titta Kallio-Seppä & Timo Ylimaunu

Muisti ja tunteet – näkökulma pohjoissuomalaisiin kirkkohautausastoihin

Minne och känslor – ett perspektiv till nordfinska kyrkobegravnings seder

I artikeln behandlas känslor och minnen relaterade till förberedelser inför begravningen av bortgångna i norra Finland på 1600–1800-talen. Sinnesupplevelser såsom beröring av gravtextilier, den värme som rörelser medförde eller den dödas lukt har väckt känslor, som i sin tur skapat minnen. Begravningarna kan tolkas som att de döda lades att sova ända tills de skulle återuppväckas vid uppståndelsen. Såväl utgående från arkeologiska, skriftliga som etnografiska källor kan man se att liksvepningen, speciellt vad gäller barn, är förknippad med symbolik för oskuld och renhet. Minnet av den avlidne har bildats bland anhöriga och vänner, men handlingarna har styrts av kollektiva traditioner, vilket också skapat kollektiva minnen.

Oulun yliopiston arkeologian Kirkko, tila ja muisti -hanke selvittää miten ihmisten maailmankuvan muutokset näkyvät keski- ja uuden ajan pohjoissuomalaisissa kirkkoissa ja hautausastoissa. Tavoitteena on tuottaa uudenlainen näkökulma menneisyyden pyhiin tiloihin liittyvään yhteisölliseen muistitietoon ja muistikäytäntöihin. Tutkimme kirkkoja tiloina, jotka ovat täynnä muistoja. Kirkkojen esineet, hautausmaat ja haudat ovat avaimia muistojen, tapojen sekä menneisyyden maailmankuvan ymmärtämiseen. Artikkelissa käsittelemme millaisia aistikokemuksia ja tunteita hautaan valmistelu on voinut herättää pohjoissuomalaisissa 1600–1800-luvulla eläneissä ihmisissä, ja miten nämä tunteet ja ”elämykset” ovat muodostuneet muistoiksi. Pohdimme miten tunteet ovat vaikuttaneet niiden muistojen syntymiseen, joita omaisilla oli kirkon lattian alla makaavista. Aistikokemukset ja tunteet linkittyvät vahvasti sosiaalisiin ja yhteisöllisiin uskomuksiin, traditioihin ja puhtauden symboliikkaan.

Rituaalit muistikuvien luojina

Saksalainen Siegfried Kracauer kirjoitti 1927, että se, mitä muistamme, on täynnä aukkoja. Muisti on ajatonta, koska se ei välttämättä kiinnitä huomiota päivämääriin ja venyttää ajallista etäisyyttä asioihin hypäämällä vuosien yli. Susan Sontagin (2003) mukaan kaikki muisti on yksilöllistä ja muisti kuolee ihmisen mukana. Se, mitä kutsutaan yhteiseksi muistiksi, ei ole muistia vaan huomaamista, että tämä on tärkeää, näin tämä asia tapahtui ja että muistamme tiettyjen esineiden, kuten kuvien kautta nämä tarinat.

Muun muassa Kracauerin ja Sontagin määritelmien pohjalta voidaan puhua yksilöllisestä ja kollektiivisesta muistista. Usein muistin ajatellaan olevan omakohtainen asia pohjautuen henkilökohtaisesti koettuihin asioihin. Muistin tutkijat tuovat kuitenkin esille myös laajemman, kollektiivisen tai sosiaalisen muistin olemassaolon. Paul Connertonin (1989) mukaan yhteisöt muistavat ja tuhoavat muistoja muistomerk-

kien ja esimerkiksi erilaisten rituaalien ja ruumiillisten toimintojen kautta. Rituaalit on ymmärretty yhdeksi tärkeäksi tavaksi tuottaa ja ylläpitää muistoja, kuten haettaessa suojaa elämän epävarmuuksia vastaan. Rituaaleilla ja materiaalisella kulttuurilla on oma tärkeä roolinsa valmisteltaessa vainajaa viimeiseen leposijaansa sekä vielä myöhemmin ylläpidettäessä vainajien muistoa.

Connerton (1989: 22–23) jakaa muistin kolmeen osaan, ensimmäiseksi yksilölliseen muistiin; meillä kaikilla on omat muistomme, muistimme ja kokemuksemme, joiden muovaamia olemme. Toiseksi kognitiivisella muistilla hän tarkoittaa oppimiamme asioita, lukemista, kieliä, moraalisia asioita tai historiallista tietouttamme, joiden kautta ymmärrämme ympäröivää todellisuutta. Kolmanneksi tulee ruumiillinen muistaminen, oppiminen, kuten polkupyörällä ajo tai vaikka tietokoneen näppäimistön hallinta ja kymmensormijärjestelmällä kirjoittaminen. Ruumiimme oppii toiston kautta tiettyjen näppäinten paikat ja vähitellen muistamme ne itsestään. Ranskalainen Jean-Pierre Warneir (2009) on korostanut ruumiillisten toimintojen tai tekniikoiden tärkeyttä pyrittäessä tuottamaan rituaaleissa toivottuja tuloksia samalla kun muokkaamme henkisesti tai ruumiillisesti itseämme.

Rituaalit ovat olleet yksi tärkeimmistä tavoista tuottaa ja ylläpitää muistoja menneisyyden ja nykyisyyden yhteisöissä (esim. Connerton 1989; Van Dyke & Alcock 2003; Meskell 2004: 64–66). Rituaaleilla suojaututtiin elämän epävarmuuksia vastaan, ja niillä pyrittiin suojelemaan vainajia tuonpuoleisessa odottavilta epävarmuuksilta. Menneet ja elävät yhteisöt olivat yhteydessä toisiinsa materiaalsen kulttuurin ja rituaalien kautta. Vainajat ja heidän muistonsa välitettiin rituaalien ja materiaalsen kulttuurin, kuten hautakivien, hautaesineistön ja vaatteiden, kautta (Meskell 2004: 61–62).

Muisti, sen tuottaminen ja ylläpito, oli se yksilöllistä tai yhteisöllistä, on siis

jatkuva prosessi, joka lähtee menneisyydestä. Muistiprosessin kautta ymmärrämme yksilöllisen tai yhteisöllisen menneisyyden ja sen, miten elävät liittyvät menneisyyden jatkumoon ja nykyisyyteen. Yhteisöllinen muisti voi olla myös syntynyt ja siihen voi kuulua niin todellisia historiallisia puolia kuin myyttisiä asioita, joiden kautta nykyisyys ja siinä elävien ihmisten identiteetti on rakentunut (Meskell 2003; Van Dyke & Alcock 2003: 3).

Tunteet syntyvät sosiaalisessa kontekstissa

Ihmiset tulkitsevat tunteita ja muistoja henkilökohtaisella ja sosiaalisella tasolla. Perustunteet kuten pelko, viha, häpeä, suru ja ilo, koetaan henkilön oman identiteetin kautta ja siten ne paljastavat henkilökohtaisen ja intiimin osan tunteista. Siitä huolimatta tunne on myös sosiaalinen ilmiö: tunteilla on kollektiivisia ja sosiaalisia ulottuvuuksia, jotka ovat kulttuurisidonnaisia (Tarrow 2012). Tunteet opitaan sosialisoinnin kautta, sosiaalisissa prosesseissa (Wood & Attfield 2005: 80–81). Sosialisointiprosessi alkaa lapsuudessa, mutta jatkuu läpi ihmisen elämän. Ihmisen minäkäsitys sekä käsitys itsestä suhteessa toisiin ikään kuin kerrostuu ja täydentää itseään uusien kokemusten ja tunteiden pohjalta ja vanhempien ihmisen alkaa käsittää itsensä narratiivisesta näkökulmasta (”narrative identity”, McAdams 2011).

Tunteet ovat sosiaalinen tuote, mutta ne ovat myös sosiaalisen kanssakäymisen syy. Tunteet ovat tärkeitä, jotta ymmärrettäisiin sosiaalisen käyttäytymisen perustukset ja siksi ne ovat tärkeitä sosiaalisissa prosesseissa ja suhteissa (Barbalet 1998: 8–9). Tunteiden sosiaalisen aspektin vuoksi niitä säädellään. Tunteiden säätelyn myötä yksilön on mahdollista löytää mieltänsäpää, hyvinvointi ja toimintakyky. Tunnesäätely on yksilön omaan ja läheisten hyvinvointiin pyrkivää tunteiden hallintaa opittujen

tapojen tai hyväksi havaittujen keinojen sekä tilannekohtaisten normien mukaisesti. Tunnesäätely on usein hyvinvointia tukevaa, mutta se voi olla myös hyvinvointia heikentävää. (Aldao et al. 2015.) Tunnesäätely liittyy kognitiiviseen muistiin opittujen ja omaksuttujen moraalisten arvojen ja asenteiden osalta.

Materiaalinen kulttuuri voi herättää tunteita ja muistoja, jotka heräävät aistien kautta. Aristoteles (*Parva Naturalia. De sensu et sensibilibus*) määritteli ihmisen perusaisteiksi näön, hajun, maun, kosketuksen ja kuulon. Aistikokemuksia synnyttää myös liike ja toiminnan synnyttämä lämpö, lihastoiminta sekä hormonitoiminnan aktivoituminen, endorfiini ja adrenaliini.

Vainajan pukeminen hautaan

Kirkkojen lattioiden alta esiin kaivettu (Hailuoto, Oulun tuomiokirkko) ja inventoitu (Keminmaa, Haukipudas) 1600–1800-luvuille ajoittuva hauta-aineisto osoittaa, että Pohjois-Suomessa noudatettiin ruotsalaista hautaan pukemisen perinnettä (Hagberg 1937: 176–202; Pyllkänen 1955; Jonsson 2009). Vainajat puettiin valkoisiin vaatteisiin, jotka joillakin seuduilla olivat käytöstä poistuneita vaatteita (esimerkiksi Köyliössä, Lipkin 2016b; Lipkin et al. 2016) tai kuten pohjoissuomalainen aineisto osoittaa, käytöstä poistuneista tekstiileistä tai vaateen osista uudelleen koottuja asuja, jotka on ommeltu tai nuppineuloin aseteltu muistuttamaan todellisia vaatteita (Lipkin et al. 2015). Arkku on sisustettu niin ikään valkoisilla kankailla, jotka on nostettu arkun reunoille ja arkun ulkopuolella reunaa kiertää koristeellisesti leikattu kangas. Vainaja on asetettu yleisimmin tuohella, heinällä tai rohtimilla pehmustettujen patjan ja tyynyn päälle. Vainajien vaatteet on koristeltu pitseillä, laskoksilla ja värillisillä nauhoilla. Vainajien päähän on pistetty myssy, käsiin nahkahanskat ja jaloissa heillä on sukat. Lapsivainajien kä-

sissä on yleensä silkistä tai metallilangasta tehtyjä kukkia ja päässä heillä on kukkakuunu.

1800–1900-lukujen vaihteen Ruotsissa vainajan hautaan valmisteleminen oli naispuoleisen naapurin, ystävän tai sukulaisen tehtävä. Häntä opastettiin tähän tilaisuuteen ohjeella, että vainajaa ei saanut vihasuttaa. (Hagberg 1937: 176–178, 182, 203.) Läsä saattoi olla muita naisia tai pukija oli tilaisuudessa kahdestaan vainajan kanssa. Joka tapauksessa pukemisen tuli sujua tietyn koreografian mukaisesti. Erään Hagbergin (1937: 203) kertoman 1900-luvun alkuun ajoittuvan perinteen mukaan pukua kiinnittäviä neuvoja ei esimerkiksi saanut kiinnittää vainajan ylitse, vaan arkun puolta tuli tarvittaessa vaihtaa.

Hautavaatteen valmistajan ja pukijan aistikokemusten ja tunteiden jäljillä

Jenny Nyberg (2010: 20) toteaa, että Etelä-Ruotsin Karlskronan ja Tanskan Helsingørin kirkkojen hautauksissa ilmenee useiden aistihavaintojen summana kaksi selkeää materiaalista metaforaa. Nämä ovat uni ja taivaallinen juhla. Vainajat makaavat arkuissaan pää tyynyllä ja ”nukkuvat ikuista untaan”. Keskiajalta aina 1900-luvulle saakka Suomessa julkistettujen hautauskaavojen lektiot totesivat, että kuolema tulee ymmärtää uneksi, josta kuoleman voittaneeseen Jeesukseen uskovat herätetään ylösnousemuksen aamuna (Knuutila 1992: 137). Tekstit ja uskomukset sielun unesta kuoleman jälkeen pohjautuivat 1500-luvun Lutherin saksalaisen kirkkojärjestyksen teologiaan (Rimpiläinen 1971: 179–180).

Artikkelissaan Nyberg kuvailee edellä mainittujen kirkkojen hautauksia Aristoteleen perusaistien näön, hajun, kuulon ja kosketuksen kautta, ja on ilmeistä, että myös Pohjois-Suomessa haudattiin monin osin samoista kulttuurisista

lähtökohdista, vaikka paikallista variaatiota ilmenee. Hautaamistavoissa on useita merkkejä siitä, että hautaamisessa pyrittiin myös puhtauteen ja miellyttävyyteen niin esteettisesti kuin hajumaailmankin suhteen. Vainajan hyvästelyajat ovat voineet olla pitkät (Paavola 1998: 150) ja vainajan säilyttäminen on voinut saada vainajan mätänemisprosessin alkamaan ennen hautaamista etenkin kesäaikaan. Oulun seudulla tätä hajua on yritetty peittää vainajan alle asetettujen tuoreiden havujen tuoksulla. Myös yrttejä tiedetään käytetyn peittämään kalmon hajua (Nyberg 2010: 25–27). On mahdollista, että vainajista on tiedetty valuvan nestettä ja siksi tuohirullia on pistetty arkkujen pohjalle patjaksi. Tuohi on kuivattanut arkkua ja siten osaltaan ehkä vaikuttanut kirkon lattian alta nousevaan hajumaailmaan.

Valkoinen on perinteisesti puhtauden väri, eikä liene sattumaa, että vainajien vaatteet olivat valkoiset. Ainoastaan tietyt osat asua, myssy, käsineet, sukat tai asusteet kuten rusetit, hihansuut tai silkkikukat ovat olleet värillisiä. Hautauksista on nähtävissä, että tavoitteena on ollut saada vainaja näyttämään mahdollisimman hyvältä ja esimerkiksi kukista, ruseteista ja muista koristeista on pyritty tekemään esteettisesti mahdollisimman kauniita.

Vaikka vainajan vaatteet ikään kuin rakennettiin vainajan päälle, ne todennäköisesti kuitenkin pestiin ja valmisteltiin etukäteen ilman vainajan läsnäoloa. Vainajien vaatteiden tuli olla pestyt ja puhtaat (Hagberg 1937: 179). Vainajan vaatteisiin liittyvä hajumaailma on voinut olla hento; pesun jäljiltä vaatteisiin on voinut jäädä heikko pesuaineen tuoksu. Hautoja tarkastelemalla on myös ilmeistä, että hauta-asut on myös silitetty, sillä erityisesti pellava jää pesun jäljiltä ryppyiseksi, ja kaikki hautavaatteet ovat rypyttömiä. Vainajan pukemisesta vastasi nainen (Hagberg 1937: 176–178), ja vainajan pukemiseen ja arkkuun asettamiseen liittyy useita aistikokemuksia, jotka ovat voineet herättää tunteita. Vainajan

pukeminen on ollut fyysistä kosketusta vainajan ihon kanssa. Kuolleen iho on kylmä ja eloton. Voidaan myös olettaa, että vainajan pukemisesta on syntynyt kahinaa ja mahdollisesti kopinaa. Ympäristön äänimaailma on ollut läsnä pukemisen yhteydessä. Pukeminen on voinut nostaa hien pintaan ja se on aiheuttanut kehollisia tunteita. Liike on voinut nostaa esimerkiksi adrenaliinin tai endorfiinin hormonitasoja.

Sara Wacklinin kertomus ”Likgrannläterna” vuodelta 1844 tuo ilmi lisää puhtauden symboliikkaa, joka liittyi erityisesti lasten hautaamiseen. Wacklin kertoo, että ”pikku ruumis käärittiin hienoon valkeaan kankaaseen kuin pilveen”. Pojalle pistettiin päähän vihreä silkkinyhtäseppelä ja samanlainen sauva käteen ja seppelä arkun kannelle. Myös tyttö sai kruunun päähänsä ja arkun kannelle sekä kukkaoksan käteensä. Lasten hautavaatteiden valmistuksesta oli vastuussa neitsytkummi, joka on jälleen laskettavissa puhtauden symboliikkaan. Lapsuus itsessään alettiin 1700-luvun lopusta lähtien ymmärtää puhtaana, synneistä vapaana elämänvaiheena, ja lapset alettiin ymmärtää ”itsessään tärkeinä” eikä pelkästään pieninä aikuisina (Cunningham 1991; Heywood 2001: 23–27).

Wacklin toteaa kertomuksessaan, että neitsytkummin järjestämä ruumiskoristeiden valmistustilaisuus oli yksi niistä tapahtumista, joissa eri sukupuolta olevat nuoret saattoivat tavata toisiaan keskenään. Hän kertoo näiden pikkukestien kestäneen läpi yön ja niihin kutsuttiin kummin ystävien lisäksi veljiä ja nuoria sukulaisherroja. Tilaisuus oli luonteeltaan iloinen: ”työskeneltiin, löpötelttiin, punottiin nauraen kuolinseppelä, ja seurauksena oli usein, että pian sen jälkeen saatiin sitoa morsiusseppelä.”

Monet lasten hautavaatteet ovat kömpelösti ommeltuja, mikä voi olla osoitus niiden ompelijoiden kokemattomuudesta. On myös mahdollista, että vaatteet tahdottiin tehdä nopeasti, eikä niitä ollut tärkeää tehdä kovin tarkasti. Wacklinin kertomuk-

sen perusteella voimme kuitenkin pitää mahdollisena, että näemme kirjaimellisesti nuorten naisten käsialan lasten hautavaatteissa. Valmistessaan lapsille hautavaatteita, nuoret myös toistivat yhteisönsä sukupuoli-rooleja. Huomionarvoista on myös se, että nämä nuoret olivat vielä itsekin melkein lapsia, mutta silti he olivat vastuussa pienten lasten ja vauvojen hautavaatteiden valmistuksesta. On kuitenkin todennäköistä, että kuollut lapsi ei ollut läsnä näissä tilaisuuksissa ja että nuoret eivät pukeneet lasta itse. On mahdollista, että lapsia ei päästetty lähelle kuolleita (vrt. Paulaharju 1924(1995): 116).

Tehtiinpä vaatteita lapsille tai aikuisille, vaatteiden suunnittelu, leikkaaminen ja ompeleminen on voinut olla valmistajille terapeuttinen kokemus, sillä he ovat voineet tuntea mielihyvää tehdessään ja antaessaan kuolleelle jotain itse tekemäänsä; ja usein se oli kauniilla kädenjäljellä tehtyä. Vaatteiden ja koristeiden valmistamiseen liittyy monenlaisia aistikokemuksia. Näköaistimukset ovat itsestään selviä, mutta tekstiilien pehmeys tai muut käsin kosketeltavat ominaisuudet ovat myös voineet luoda muistoja. Puuvilla on helposti laskostuvaa, pellava on jäykempää ja kovapintaista, kylmempää. Villa on iholle karhea ja herättää tiedon sen tarjoamasta lämmöstä. Villasukissa on voinut olla lampaan haju. Kukkakoristeissa ja myssyissä käytetty silkki on sileää, sen koskettaminen on kuin pehmeää ihoa koskisi. Silkissä voi olla myös sille ominainen silkin tuoksu. Se on usein myös ollut harvinainen materiaali, jota ei ole ollut mahdollisuutta käsitellä muissa kuin hautakoristeiden ompelutöissä. Kukkia tehtiin myös paperista. Erilaisten materiaalien ompeleminen ja neulan pistäminen niiden läpi on erilaista; joskus se vaatii tarkkaa silmää, toisinaan voimaa. Silittäminen kuumallaraudalla on voinut nostaa lämmön iholle ja on voinut vahvistaa tekstiileistä nousevia tuoksuja.

Ei ole ollut yhdentekevää, miltä vainaja on näyttänyt, sillä vainaja on ol-

lut näkösällä ja hänet on voinut käydä hyvästelemässä ennen hautajaisia. Lisäksi arkku oli usein auki hautajaisten yhteydessä (Hagberg 1937: 227; Åhrén Snickare 2002: 130). Vuoden 1686 kirkkolain mukaan kirkon lattian alle haudattavien vainajien arkut saivat olla esillä kirkon alttarin edessä hautaamiseen liittyvän toimituksen ajan. (KIRCKO-LAKI JA ORDNINGI 1986 [1686] XVIII § VI: 77). Näin ollen arkku haluttiin myös ulkoisesti kauniiksi. Ei ollut samantekevää millaisessa arkussa vainaja suvun hautakammioon laskettiin kun hautaamisen yhteydessä arkku tarjosi visuaalisen kauneuden kokemuksen. Kirkkomaalle haudattavia vainajia ei sen sijaan kirkkoon laskettu, joten näiden arkkujen ulkomuotoa ja koristelua ei liene nähty sosiaalisesti niin tärkeänä.

Kuolleen näkeminen on voinut herättää tunteita, jotka liittyvät häneen henkilönä tai kuolevaisuuteen yleisemmin. Hyvästelijät ovat myös voineet arvioida vainajan vaatetusta. Pukeutumisen on ollut suotavaa olla ylellisyysasetusten mukaista, mutta tietävästi hautaamisessakin ”hienosteltiin” säätyjaon vastaisesti (vrt. Lipkin 2016a). Antero Wareliusuksen vuodelta 1861 oleva julkaisu liittyen vanhoihin hautaustapoihin tuo esille ylellisyysasetusten rajoituksia, mutta myös sen, ettei sääntöjä noudatettu tarkasti. Warelius (1861: 6) kirjoittaa 1600- ja 1700-luvun vainajan pukemisesta seuraavia seikkoja:

”...on esiwaltamme antanut ylöllisyyttä vastaan säätöksiä, jotka vieläkin owat woi-mastansa ja määrääwät ettei saada panna ruumiin myötä päärljyä, kalliita kiwiä, kultaisia käädyjä ja sormuksia, eikä mitään kullasta taikka hopeasta tehtyjä koritteita, ei myöskän kalliita osto-kankaita eikä liijollisia pitsejä ja muita semmoisia, ei arkku ole lupa kullata eikä päällistää kaluunoilla taikka sametilla; waan on käärinliinoiksi pantawa tawallista liinaa, paras jos sekin wanhaa ja pidettyä, ja arkku jätettävä paljaaksi taikka päällistettävä weralla tahi muulla willa-kankaalla, jos niin tahdotaan. Näitä säätöksiä ei kuitenkaan tarkoin seurata.”

Kyseinen teksti ja tieto siitä, millaisia arkkuja, vainajia ja niiden koristeita on arkeologisesti tutkittu, vahvistaa näkemystä säädösten ajoittaisesta kiertämisestä. Warelius (1861: 6) myös kommentoi yleisesti liiallista hienostelua hautavaatteiden teossa ylellisyysasetusten hengessä: ”Sitten kaikkina aikoina on ollut ihmisiä, jotka turhamaisuutensa rasittavat kuolleita liijalla komeudella; on täällä köyhästä Suomestakin paljo työtä ja taitoa haaskattu maahan mätänemään.”

Joka tapauksessa vainajan asu edusti sitä, millaisena hänet nähtiin ja millaiseen kuolleitten maailmaan hänen odotettiin menevän. Hauta-asu oli merkittävä myös siksi, että se oli se asu, jossa kuolleen uskottiin astuvan iankaikkiseen elämään.

Tulkinta

Modernisaatio muokkasi pikkuhiljaa kuolemakäsitystä ja teki tunteista yksityisempiä. 1700–1800-lukujen kuluessa hyvä tai huono kuolema muuttuivat käsitteellisesti normaalliksi tai epänormaaliksi kuolemaksiksi. Ihmiset myös tiesivät tarkkaan miten tulee käyttäytyä, ja ettei surua tule ilmaista liian avoimesti. 1700-luvun lopulta lähtien kuolema muuttui hengellisestä prosessista lääkäreiden valvomaksi luonnolliseksi prosessiksi, mutta kuolemakäsitysten muuttuminen liittyy läheisesti myös käsityksiin hygieniasta ja siitä miten epidemiat leviävät. 1800-luvulla kuolleet siivottiin kirkkojen lattioiden alta sekä pois näkyvistä ja ihmisten kodeista; siitä on seurannut kuoleman lääketieteellistäminen ja maallistuminen. (Walter 2002: 11, 13; Kemppainen 2011: 10–13.) Nyky-yhteiskunnassamme kuoleman kokemus on minimoitu. On mahdollista tavata ihmisiä, jotka eivät ole koskaan henkilökohtaisesti kohdanneet kuollutta tai nähneet kuolemaa. Tavaksemme on muodostunut eristää kuolema elämästä irralliseksi ja piilottaa se sairaalaan ammatti-ihmisten hoidettavaksi (esim. Hytönen 2015: 5, 13–14). Kuolema

on myös kaupallistunut. Koska omaiset ovat tottuneet tekemään kuluttajan valintoja, hautauspalveluiden ostaminen kukkineen ja arkkuneen on vakiintunut ratkaisu (Kemppainen 2011: 16). Ihmisten osaan kuuluu kuitenkin luonnollisesti ajatella kuolevaisuutta – sekä omaa että toisten (esim. Hytönen 2015: 5, 13–14; Kemppainen 2011: 16–17). Aiemmin kuolema kohdattiin useammin jo korkeamman lapsikuolleisuudenkin vuoksi. Vaikka tunteiden ilmaisutavat ja niihin liittyvä materiaallinen kulttuuri ovat muuttuneet, menneisyydessä ovat olleet läsnä samat tunteet kuolemaan liittyen.

Wacklinin kuvaama koristeiden valmistelutilaisuus voidaan nähdä keinona säädellä tunteita, joita syntyy siitä, että moni lapsi kuoli ennen 3–4 vuoden ikää. Nauru, loruilu ja käsin tekeminen ovat luoneet rennon tilaisuuden ja ilmapiirin, mikä on ehkä osaltaan edesauttanut nuoria ymmärtämään omien sisarustensa, kummilastensa ja tulevien omien lastensa kuolemaa. Mentaliteetti on ollut, että murheesta huolimatta elämän on jatkuttava. Tilaisuus on siis ollut positiivinen tapa kanavoida, hallita ja käsitellä tunteita. Tilaisuus on poikennut tavallisuudesta, mikä jo sinänsä edesauttaa sitä, että osallistujille on syntynyt pysyvä muisto haudattavasta läheisestä. Tilaisuudessa on myös mahdollisesti puhjennut rakastumisen tunteita, joka ei kokemuksena helposti unohdu. Haudoista löytyviin koristeisiin on siis liittynyt monenlaisia tunteita: menetystä, surua, uuden toivoa, murheellista ja uutta odottavaa rakkautta, iloa ja tekemisestä, antamisesta ja visuaalisesta kauneudesta tulevaa mielihyvää. Lasten kuolemaan on voinut liittyä helpotuksen tunnetta etenkin jos lapsi on sairastanut. Wacklin (1844: 9) kertoo, että surujen painama nainen lohduttaa usein itseään vanhalla sananparrella: ”Joka olis kuolut kolmi yönä, kavonnut kapalo lassä”. Tunteiden kontrolloimisena voidaan nähdä osaltaan vanhempien valmistautuminen kuolemaan jo etukäteen. Monet suomalaiset tuutulaulut ovat sävyiltään melankolisia

ja niissä käsitellään lasten kuolemaa (Achte et al. 1987). Yksi yleinen tuutulaulu kertoo, että lapsen on hyvä olla haudassa. ”Tuuti lasta Tuonelaan, tuonne kirkon kammioon, siellä on tupa turvekatto, hieno hiekkapellon paikka”. Niin neitsytkummien järjestämät tilaisuudet kuin tuutulaulut ja sananlaskut ovat todennäköisesti olleet keinoja, joilla pelon ja epävarmuuden tunteita liittyen lasten varhaiseen kuolemaan on käsitelty.

Yksilöiden tunteita ja käyttäytymistä tietyissä sosiaalisissa tilanteissa, kuten hautajaisrituaaleissa, ohjaavat ympäröivältä yhteisöltä opitut rituaalit ja tavat. Sosiaaliset, kollektiiviset rituaalit tarjoavat yksilölle konkreettisen tavan kanavoida ja säädellä tunteitaan. Vaikka tunteet ovat henkilökohtaisia, niitä tulkitaan, luodaan ja uudelleenluodaan sosiaalisessa kontekstissa. Kokemukset ja niiden aiheuttamat tunteet synnyttävät muistoja. Tilanteena hautaan valmistelu ei ole ollut arkipäiväinen ja osallistujien lähtökohtainen suhde kuolemaan ja kuolleisiin on vaikuttanut siihen millaiseksi tilanne miellettiin. Vainajan hautaamiseen liittyvät muistot ovat niin ikään voineet jättää muistijälkiä, jotka aktivoituivat tietynlaisista aistikokemuksista säilyttäen muistissa jäljen vainajasta. Vaikka muistot ovat yksilön henkilökohtaisia muistoja, ne usein kuitenkin ovat syntyneet sosiaalisessa kanssakäymisessä ja hautaamiseen liittyen erilaisten rituaalien tuloksena. Näitä rituaaleja määrittelevät kollektiiviset normit ja säännöt. Nämä samat säännöt myös ohjaavat, millaiset tunteet ovat sallittuja ja miten niitä on voinut osoittaa. Ihminen sosiaalistuu missä tahansa tilanteessa nopeasti ja siksi voidaanakin todeta, että ihmisen muistot syntyvät niin yksilöllisten kuin kollektiivisten tunteiden yhteisvaikutuksesta.

Lopuksi

Tutkimallamme ajanjaksolla, 1600–1800-luvuilla, suhtautuminen kuolemaan muuttui

pikkuhiljaa modernisaatioprosessin mukana, ja koetut tunteet, kuten suru, saivat uudenlaisia ilmenemismuotoja. Tunteet vaikuttavat tekoihin ja yksilölle tärkeiden tilanteiden tulkintaan. Aistihavainnot voivat vaikuttaa tunteiden syntymiseen, ja jokin tietty tuoksu, ääni tai kosketus voi herättää saman tunnereaktion myös jälkeensä. Vainajan muisto on kulkenut omaisten ja ystävien mukana, mutta toimintaa ovat säädelleet kollektiiviset perinteet, joista on syntynyt myös kollektiivisia muistoja, kuten Wacklinin tarina osoittaa. Tunteet syntyvät elämyksistä ja voimakkaasti elettyistä tunteista syntyy muistoja. Siksi niin henkilökohtaiset kuin kollektiiviset muistot liittyen hautausteiden ja -koristeiden valmisteluun ja pukeamiseen ovat olleet kulttuurisesti merkittäviä.

Bibliografia

Kirjallisuus

- Achté, K., Pentikäinen, J. & Fagerström, R. 1987. Tuuti lasta Tuonelaan. Kuoleman ja väkivalan teemat erimaiden kehtolauluissa. *Suomen antropologi* 1987/1: 20–26.
- Aldao, A., Sheppes, G. & Gross, J.J. 2015. Emotion Regulation Flexibility. *Cognitive Therapy and Research* 39, 3: 263–278. Doi:10.1007/s10608-014-9662-4.
- Barbalet, J.M. 1998. *Emotion, Social Theory, and Social Structure: A Macrosociological Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Connerton, P. 1989. *How societies remember*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cunningham, H. 1991. *Children of the Poor. Representation of Childhood since the Seventeenth Century*. Oxford: Backwell.
- Hagberg, L. 1937. *När döden gästar. Svenska folkseder och svensk folktro i samband med död och begravning*. Stockholm.
- Heywood, C. 2001. *A History of Childhood*. Cambridge: Polity Press.
- Hytönen, M. 2015. *Maaksi sinun pitää jälleen tulla: Kuolema ja siihen valmistautuminen sekä kuolemanjälkeinen elämä Osmo Tiililän, Irja Kilpeläisen ja Martti Lindqvistin ajattelussa*. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.
- Jonsson, K. 2009. *Practices for the Living and the Dead. Medieval and Post-Reformation Burials in Scandinavia*. Stockholm Studies in Archaeology 50. Stockholm: Stockholm University.
- Kemppainen, I. 2011. Death and Modernisation. A. Teodorescu & M. Rotar (toim.) *Dying and Death in 18th–21st Century Europe*: 10–17. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Kircko-Laki ja Ordningi 1986 (1686). Näköispainos ja uudelleen ladottu laitos vuoden 1686 kirkkolain suomennoksesta. L.-I. Hellemaa, A. Jussila & M. Parvio (toim.) *Suomen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 444. Juva: WSOY.
- Knuutila, J. 1992. Kirkon läntisen tradition mukaisen hautaustoimituksen teologiset perusteet Suomessa keskiajalta 1900-luvun lopulle. Käytännöllinen teologia ja kirkko. *Juhlakirja dosentti Pentti Lempiäisen täyttässä 60 vuotta 18.syyskuuta 1992*: 116–144 Helsingin yliopiston käytännöllisen teologian laitoksen julkaisuja C 10. Jyväskylä: Gummerus.
- Kracauer, S. 1927. Memory Images. I. Farr (toim.) *Memory*: 45–46. London: Whitechapel Gallery.
- Lipkin, S. 2016a. Hautatekstiilien valmistus ja käyttö varhaismodernissa Suomessa – Näkökulmia uskonnollisiin ja sosiaalisiin merkityksiin. P. Hakala (toim.) *Arkeologipäivät 2015. Teollisuusperintö & teknologiat ja niiden tutkimus*: 42–55. Helsinki: Suomen arkeologinen seura ry.
- Lipkin, S. 2016b. Tekstiilianalyysi. Liite 6 raportissa: Helamaa, M., Salomaa, S. & Jalonen, O. Köyliö, Köyliön kirkko *Kirkon lattian alaisten hautojen arkeologinen tutkimus 16.6.–9.7.2015*. Kaarina: Muuritutkimus ky.
- Lipkin S., Vajanto K., Kallio-Seppä T., Kuokkanen T., Niinimäki S., Väre T. & van Bommel M. 2015. Funeral dress and textiles in 17th and 19th century burials in Ostrobothnia, Finland. K. Grömer & F. Pritchard (toim.) *Aspects of the Design, Production and Use of Textiles and Clothing from the Bronze Age to the Early Modern Era. NESAT XII. The North European Symposium of Archaeological Textiles 21st – 24th May 2014 in Hallstatt, Austria*: 209–221. Budapest.
- Lipkin, S., Jalonen O., Helamaa M., Liira A-M., Lempiäinen T., Djupsjöbacka E., Salomaa S. & Uotila K. 2016. *Burying parishioners at Köyliö, Finland – Aspects on attire and burial habits*, Poster, EAA, Vilnius, 2016.
- McAdams, D.P. 2011. Narrative Identity. S. Luyckx K., Vignoles V.L. (toim.) *Handbook of Identity Theory and Research*: 99–115. New York: Springer-Verlag. DOI 10.1007/978-1-4419-7988-9
- Meskel, L. 2003. Memory's materiality: Ancestral Presence, Commemorative Practice and Disjunctive Locales. R.M. Van Dyke & S.E. Alcock (toim.) *Archaeologies of Memory*. Oxford: Blackwell.
- Meskel, L. 2004. *Object worlds in ancient Egypt: material biographies past and present*. Oxford: Berg.

- Nyberg, J. 2010. A peaceful sleep and heavenly celebration for the pure and innocent. The sensory experience of death during the long Eighteenth century. F. Fahlander & A. Kjellström (toim.) *Making Sense of Things. Archaeologies of Sensory Perception*: 15–33. Stockholm.
- Paavola, K. 1998. *Kepeät mullat. Kirjallisiin ja esineellisiin lähteisiin perustuva tutkimus Pohjois-Pohjanmaan rannikon kirkkohaudoista*. Acta Universitatis Ouluensis, Humaniora B28. Oulu: Oulun yliopisto.
- Paulaharju, S. 1924(1995): *Syntymä, lapsuus ja kuolema. Vienan Karjalan tapoja ja uskomuksia*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Pylkkänen, R. 1955. *1600-luvun kuolinpukuja Turun tuomiokirkkomuseossa*. Turku: Turun kaupungin historiallinen museo.
- Rimpiläinen, O. 1971. *Läntisen perinteen mukainen hautauskäytäntö Suomessa ennen isovihaa*. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 84. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura.
- Sontag, S. 2003. *Regarding the Pain of Others*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Tarlow, S. 2012. The Archaeology of Emotion and Affect. *Annual Review of Anthropology* 41: 169–185.
- Van Dyke, R. M. & Alcock, S. E. 2003. *Archaeologies of Memory: An Introduction*. R. M. Van Dyke & S. E. Alcock (toim.) *Archaeologies of Memory*. Oxford: Blackwell.
- Wacklin, S. E. 1844. *Hundraide minnen från Österbotten*. Stockholm: K.R. Looströms bokhandel.
- Wood, E. & Attfield, J. 2005. *Play, Learning and the Early Childhood Curriculum*. Second Edition. London: Paul Chapman Publishing, SAGE Publications Company.
- Walter, T. 2002. *The Revival of Death*. London: Routledge.
- Warneir, J.-P. 2009. Technology as Efficacious Action on Objects ... and Subjects. *Journal of Material Culture* 14 (4): 459–470.
- Wood, E. & Attfield, J. 2005. *Play, Learning and the Early Childhood Curriculum*. London: Paul Chapman Publishing, SAGE Publications Company.
- Åhrén Snickare, E. 2002. *Döden, kroppen och moderniteten*. Stockholm: Carlssons.
- FT (OY) Sanna Lipkin on lapsuuden historiaan perehtynyt arkeologi.
sanna.lipkin@oulu.fi
- FT, KTM (OY) Titta Kallio-Seppä toimii Koneen säätiön rahoittaman Paikkaan kiintyminen ja muisti -projektin tutkijana sekä Emil Aaltosen rahoittaman Kirkko, tila ja muisti -hankkeen vetäjänä.
titta.kallio-seppa@oulu.fi
- FT (OY) Timo Ylimaunu on historiallisen arkeologian yliopistolehtori ja uuden ajan kaupunkiarkeologian dosentti.
timo.ylimaunu@oulu.fi